

A kötött birtok szociális hatásai.

A holtkéz alatt az egyházat érti a jogtudomány, mert az egyház a kezébe került dolgokat époly kevéssé jogosult elidegeníteni, mint ahogy a halott keze fizikailag nem teheti ezt. A jogtudománynak ezt a kifejezését gazdaságilag is alkalmazhatni, mert ezeket a birtokokat ma még úgy művelik, mint ahogy századokkal ezelőtt elhunytak keze művelte. A holtkéz megállást jelent nemcsak jogilag, hanem gazdaságilag is. Pedig a fejlődés alapja a változás. Fejlődés tehát a gazdasági téren folyton új s új termelési módok alkalmazásba vétele, s annak a lehetősége, hogy a dolgok a jobb művelésre már képtelen kézből a képesebb, az ügyesebb kézbe jussanak.

Egész mai kapitalisztikus termelési rendünkéből kialakult polgári társadalmunk alapja a jobb, az ügyesebb érvényesülésének lehetősége, miért is minden ennek útjában álló akadály a polgári társadalom és a kapitalisztikus termelés akadálya. A ma még létező tulajdonjogi kötöttségek, mint a holtkéz és hitbizomány, a polgári társadalom kialakulásának gátjai.

A jognak a múltból maradt parancsai hátrányosan hatnak a gazdasági viszonyokra s így elmaradottságunknak s szegénységünknek okaivá válnak. Azok a jogi szabályok, melyek az ingatlanokat gazdasági erő hiányában az egyesek kezében megkötik, haladásunk s gazdagodásunk egyenes gátjai.

Viszont áll azonban, hogy a kapitalisztikus termelés szempontjából a birtok állandósága, ha gazdasági erőn nyugszik, époly előnyös, mint amilyen káros az az állandóság, mely egyedül a jog rendelkezésein nyugszik. A gyakori birtokosváltozás a föld kihasználását megnehezíti s a belterjes gazdálkodást gátolja. Az ingatlanra vonatkozó azok a tulajdoni korlátok pedig, melyek a megterhelést gátolják, a birtokállandóság mellett is hátrányosak. Amikor azonban a birtokos személyében való gyakori változás és a megterhelés tilalma párosul

akkor épen nem lehet szó belterjes gazdálkodásról s az ingatlan teljes kihasználásáról. Ebben a helyzetben vannak az egyházi s hitbizományi birtokok, de mégis fokozottabb mértékben az elsők, mint a hitbizományiak. Ez természetes is, mert mint György Endre* kiszámította, az esztergomi érsekek átlag 10,6 évig, az egri érsekek 11,2 évig, a kalocsai érsekek 11 évig ültek az érseki székhelyben. Emellett az érsekségek nagyon gyakran rövidebb-hosszabb ideig üresen is álltak. Természetes, hogy az egyházi birtokokon belterjes gazdálkodást ilyen körülmények közt nem üzhettek. A hitbizományi birtokok hasznélvezői nem változnak ugyan ilyen rövid időközökben, de azért ezeknek is legfőbb célja, hogy a hasznélvezet tartama alatt minél jobban kihasználják.

A hitbizományi s egyházi birtokok. Magyarországon 92 családnak van ingatlan hitbizománya, melyek területének 4.79%-t foglalják el.** A felekezetek kezén a vallás és tanulmányi alappal együtt ennél valamivel több van (a tiszta felekezeti 2,352.827 hold), 2,643.471 kat. hold, az ország területének 5,6%-a. Ebből tisztán róm. kath. egyházi jellegű birtok 1,656.000 hold, mely 12.000 egyházi személy tartásának biztosítására szolgál. A gör. kath. jellegű 260.000 hold 2500 egyházi tartására szolgál. A görögkeleti 115,000 hold 2300 egyházi közt oszlik meg. A többi felekezeti papságnak alig jut ingatlan, mert az egyházak birtokában levő ingatlanok nagy része iskolai alapítvány.

A hitbizománnyal bíró egy családra átlag 25.369 kat. hold; egy róm. kath. egyházi személyre 138, egy világi papra átlag 368 kat. hold esik; egy gör. kath. egyházra 104, egy gör. keletire 50 hold esik. Egy róm. kath. főpapra azonban átlag 30.143 hold esik. A róm. kath. plébánosok birtokában levő vagyonból átlag 71 hold esik egy plébánosra, 1600 hold a káptalanok külön birtokaiból egy kanonokra.

A gör. kel. egyházi személyre eső ingatlan kiterjedését I-nek véve, a gör. kath. 2, a róm. kath. $2\frac{3}{4}$, a róm. kath. világi pap 7, a kanonok 32, a hitbizományos 507, a róm. kath. főpap 602.

E mellett még azt sem szabad elfelejteni, hogy a birtokok folyton nőnek, amely körülményt az utóbbi időben mindjobban eltitkolják. Amely eljárásban foglalt hallgatag beismerés elég vád az egyház birtokszerezése ellen.

Magyarországon csak 19.867 közép (100—1000 hold) gazdaság van, amely szám az összeseknek 0,83%-t teszi, csak 36.032 50—100 hold közti (1,51%) gazdaság, míg a gazdaságok 97,5% ötven holdnál kisebb. Eszerint tehát az állammal összekötöttségben levő felekezetek papjai a mezőgazdaságból élő önállók átlagbirtok állományánál többszörösen nagyobbakat kapnak eltartásukra, jóllehet a föld nem egyetlen megélhetési forrásuk.

* *A kötött forgalmú földbirtok és agrárpolitikánk. (Budapesti Szemle, 1893 évf. 211 s köv. 1.)*

** Ausztriában 3,8%-ot.

Magyarországon van 1,280.000 törpe- (5 holdon aluli) birtok 2,155.000 hold területtel, 1,085.000 kisbirtok (5 — 100 holdas) 17,136.000 hold területtel. A törpebirtok átlagos területe 1.68 kat. hold, a kisbirtoké 15,7 hold, tehát ez is messze mögötte marad az egyháziakénak. A közép gazdaságok átlagos területe pedig 280 hold.

Ha a fentiek dacára a katolikus egyháziak legnagyobb részének évi jövedelme a mellékjövedelmeknek leszámításával sem éri el az 1000 illetve 1600 K-t, akkor ennek oka csak az egyenlőtlen megoszlásban keresendő. A kongrua rendezése céljából eszközölt összeírás szerint ugyanis az 5297 magyarországi kath. plébános köiül 3096-nak jövedelme 1600 K-nál kisebb. És pedig:

az esztergomi érsekségben	2436 plébános közül	1097
a kalocsai	632	119
az egri	752	368
a gyulafehérvári gör. kel. érsekségben	1522	1493
a zágrábi magyarországi részén	27	19-é.

Ezek fizetésének kiegészítésére 2,506.660 K kell évenként, amiben nincs benne a káplánok jövedelmének 1600 K-ra való kiegészítéséhez szükséges 225.136 K.

Ha egy hold ingatlan felszerelés nélkül számított átlagos jövedelme csak 20 K, akkor az államnak a róm. kath. egyház birtokában levő ingatlanaiból egy egyházi személyre (férfi, nő) 2760 K évi jövedelem esik, egy világi papra 7360 K, egy kanonokra 32.000 K. Hol van a tanítással foglalkozók fizetésekiegészítése, a kongrua rendezés folytán a fenti 3096 plébánosnak s az ismeretlen számú káplánok az állam pénztárából jutott jövedelem, a papságnak tőkéiből, működéséből származó jövedelmei, s hol van az arány e javadalmak s az állami tisztviselők többi fájának javadalmazása közt?

Az ingatlanokon kívül a püspökségek s érsekségeknek van ismert tőke vagyona 38,064.962 K., a róm. kath. káptalanoknak 21,131.882 K., a gör. kath. káptalanoké pedig 3,984.176 K. A róm. kath. világi papságnak a mise, templom és egyéb alapítványain kívül tehát közel 60 millió K. tőkéje van, mely 230—240* egyházi tartására szolgál, s mely akkor is ha csak 4%-t hoz, évi 2,400.000 K jövedelmet nyújt, tehát egy érsek, püspök, kanonokra átlag 10.000 K jut évenként.

Az országban 5400 olyan róm. kath. pap van, akinek az év minden napjára jut egy alapítványos mise, melyért 60 fillértől 20 K-ig, sőt azon is túl terjedő honoráriumot kap, úgy hogy ebből átlag napi egy koronát számítva 1,600.000 K-ra tehető jövedelme van a kath. papoknak, ami szintén 40 millió K tőkét jelent.

Csodálkozhatni-e azon, hogy a kath. egyháziak száma folyton emelkedik Magyarországon. 1887-ben volt 2055 férfi szerzetes, 1478 apáca, 1896-ban 2065 illetve 2883, 1897-ben a férfi szerzetesek száma 2149, a női szerzeteseké 3163; 1905-ben férfi 2060, nő 4745; 1906-ban férfi 2067, nő 4936; 1907-ben férfi 2114, nő 5005.

* A róm. kath. káptalanoknak 212 tagja volt 1907-ben.

A hitbizományokról különösen. *Latifundia perdidere Romam*, mondta Plinius. *Majoratus et vincula perdidere Hispaniam* mondták a spanyol

államférfiak. A kötött birtok teszi tönkre Magyarországot, mondjuk mi ma. De 100 év múlva már azt fogják mondani: Magyarországot a kötött birtok tette tönkre. Azt a veszedelmet, melyet a kötött birtok két faja a hitbizományok s az egyházi vagyon az országra nézve jelent, már régen belátták nálunk is s a XVIII-ik század végén már követelik a hitbizományok eltörlését s ez irányban állandó küzdelmet is folytatnak. E küzdelem a forradalomig folyik. Az 1832—36. évi országgyűlés alkalmából már a kerületi ülésben is foglalkoznak vele, amikor Kőlcsey Ferenc a hitbizományokra vonatkozólag ezeket mondja: mivel a társadalom célja, a hitelezők jogai s a nemzeti közhitel szabaditást várnak; mivel a haza egészéről, magáról a nemzetéről, nem pedig egyes nevekről illik gondoskodnunk; mivel törvényeinknek már egyszer a régi szennyből kitisztulniok kell, a hitbizományok eltörlését indítványozom.

Deák Ferenc a hitbizományokat az oligarchia ajándékának nevezi, majd így nyilatkozik: „Mióta a hajdan kornak körülményeivel a fényes nemzetségek hajdani fontossága is elenyészett: nem látom okát, hogy miért kelljen a pusztá névnek hazánk fejlődését, a nemzet belső ereje és élete emelkedését, a hitelt, a nemzeti közérdeket szükség nélkül feláldozni?” Ugyanígy ítélte meg később a hitbizományokat Kossuth Lajos is.

Kétségtelen, hogy ez a megítélés helyes. A hitbizományi birtokos nem terhelhetvén meg a birtokot, befektetést sem eszközölhet. Gazdálkodása silány. Emellett fogyasztása a legfinomabb cikkekre irányul, melyeket a belföldön nem tudnak elkészíteni, s így még akkor sem mozdítja elő a belföldi termelést, ha belföldön lakik. Miután a földművelőkre nézve a földszerzést lehetetlenné teszi, a korlátolt forgalmú birtokok a népesség szaporodására is kártékonyan hatnak, mert a lakosság többlet önállóításának lehetőségét gátolják.

Hitbizomány eddig 93 van, de ezek közül egyben nincs ingatlan. A legtöbb hitbizománynak nagy erdő területe van, úgy, hogy az összes hitbizományi terület 42,96% erdő, 28,63% szántó. A hitbizományok területe a legnagyobb a következő megyékben:

Bereg	240.850	hold az	egész terület	37,7%
Somogy	203.237	„ „	„	16,6%
Sopron	155.351	„ „	„	27,6 %
Baranya	149.574	„ „	„	19,7%
Zala	144.453	„ „	„	15,7%
Gömör	136.236	„ „	„	18,2%
Zemplén	106.856	„ „	„	9,3%
Pozsony	91.761	„ „	„	12,7%
Csongrád	79.416	„ „	„	12,9%
Tolna	77.423	„ „	„	13,8%
Mosón	73.340	„ „	„	20,3%
Árva*	71.600	„ „	„	25,5%

* Az árvai közbirtokosság nem hitbizomány, de kötött jellegű birtok.

Szatmár.....	71.430 hold az egész terület	8,3%
Nyitra	66.571 „ „ „ „	8,1 %
Veszprém	65.929 „ „ „ „	9,5%
Vas	62.269 „ „ „ „	7,0%
Pest	60.580 „ „ „ „	3,3%
Fejér.....	58.176 „ „ „ „	8,1%
Komárom	48.347 „ „ „ „	10,9%
Nógrád	47.887 „ „ „ „	7,6%
Heves	44.831 „ „ „ „	7,7%
Nógrád	43.365 „ „ „ „	6,9%
Hont.....	33.600 „ „ „ „	9,3%
Szabolcs.....	20.031 „ „ „ „	2,6%
Borsod	16.301 „ „ „ „	3,2%

Van 131 olyan község, melynek 6000 holdnál, 246 község, melynek 1000 holdnál nagyobb földbirtoka van. Ezek azonban kisbérletbe adják s így nagybirtok jellegük elvész.

A hitbizományi terület 28,6% szántó, 21,3% rét s legelő, 42,9% erdő. Az országban pedig átlag 41,5% esik a szántóra. 23,7% a rét s legelőre, 26,8% az erdőre. Az ország összes szántójának 3,2%, az erdőnek 7,5% hitbizományi.

A hitbizományok megoszlására élénk világot vet, hogy 33 hitbizomány területe nagyobb 10.000 kat. holdnál, 31 hitbizomány 5000—10.000 hold közt van, 20 pedig 1000—5000 hold és csak 2 kisebb 1000 holdnál. Hét családnak 100.000 holdnál nagyobb területet elfoglaló hitbizományai vannak. Az Eszterházyaknak 516.039 hold, a Schönborn családnak 241.535, a Károlyi családnak 174.783 hold, a Pálffy családnak 104.522 hold, a Festetich családnak 175.727 hold, Károly Lajos főherceg-féle hitbizomány 145.476 hold, Szász Kóburgóthai herceg 147.295 hold. Az ország területének negyvened része e hét családé.

Országrészek szerint a hitbizományok területe következőleg oszlik meg: A hitbizományok területéből esik:

a Dunabalszárpartra	11,6%
a Dunajobbpart	44,7%
a Duna-Tisza közre	8,7%
a Tiszabalszárpartra	7,3%
a Tiszajobbpartra	24,5%
a Tisza-Maros szögére	1,2%
Erdélyre	1,8%

A hitbizományok a területnek legnagyobb részét Dunántúl és a Tiszajobbpartján foglalják el, az első területen 13,4% a Tiszajobbparton 10,3% hitbizományi, a Dunabalszárparton a hitbizományok a terület 4,7%-t, a Duna-Tisza közén 3,2%-t, a Tiszabalszárparton 2,2%-t, a Tisza-Maros szögén s Erdélyben egyaránt 0,4%-t.

Az egyházi birtokok különösen.

Az egyházi birtokoknak egészen hiteles eloszlási adatait a statisztikai kiadványokból, miután csak összefoglaló adatokat tartalmaznak, nem ismerhetjük meg. Részletes adataink is csak az egyházi birtokok azon részéről vannak, melyek 100 holdnál

nagvobbak, de erről sincs statisztikai összeállítás, hanem a gazda-cím-tárból kell összeírni. Hogy ez milyen horribilis munka, arról nem kell beszélni.

A Dunabalszék:

A megye neve	A 100 holdnál nagyobb egyházi birtokok összes területe	Az egyházi birtok területének arán az összehoz
Árva	1.071	0.38%
Bars	56.062	15.2%
Esztergom	45.600	28%
Hont	48.085	10.9%
Liptó	csekély kiterjedésű másokkal közös birtok	—
Nógrád	15.091	2.1%
Nyitra	34.799	3.4%
Pozsony	16.372	2.4%
Trencsén	4.562	0.7%
Turóc	csekély s másokkal közös birtok	—
Zólyom	2.908	1.3%

A Dunajobbpart:

Baranya	56.532	8%
Fejér	23.707	7.9%
Győr	32.308	13.2%
Komárom	46.824	10.6%
Moson	19.364	6.3%
Somogy	82.871	7.8%
Sopron	15.370	3.1%
Tolna	19.680	3.5%
Vas	16.396	1.8%
Veszprém	73.541	8.3%
Zala	65.240	7.6%

Duna-Tisza köze:

Bács-Bodrog	31.980	2.3%
Csongrád	120	0.04%
Heves	91.038	15.8%
Jásznagykun-Szolnok	20.487	2.6%
Pestpilis-S.-K.	109.673	6%

Tisza jobbpart:

Abauj	30.808	7.2%
Bereg	400	0.08%
Borsod	46.324	9.3%
Gömör	4.930	0.8%
Sáros	2.263	0.45%
Szepes	11.155	2.6%
Ung	3.374	1.2%
Zemplén	19.850	2.1%

Tiszabalpart:

A megye neve	A 100 holdnál nagyobb egyházi birtokok területe	Az egyháziak területének %-a az összeshez
Békés	331	0·05%
Bihar	428.262	27·4%
Hajdu	6.300	1·8%
Mármaros... ..	5.830	0·75%
Szabolcs	43.600	5·77%
Szatmár	1.917	0·22%
Szilágy	4.250	0·78%
Ugocsa	920	0·59%

Tisza-Maros szöge:

Arad	1.381	0·17%
Csanád	9.960	3·5%
Krassószörény	1.330	0·18%
Temes	21.950	2·2%
Torontál	12.180	0·9%

Erdély*:

Alsó-Fehér	22.183	4·8%
Besztercenaszód	1.799	egy 0/0-nál kevesebb
Brassó	1.086	"
Csik	5.597	1·5%
Fogarás	2.788	1·2%
Háromszék	2.388	egy 0/0-nál kevesebb
Hunyad	4.796	"
Kisküküllő, ...	1.462	"
Kolozs	26.172	3·9%
Marostorda... ..	8.780	egy 0/0-nál kevesebb 1·4%
Nagyküküllő... ..	452	"
Szeben	171	"
Szolnokdoboka	4.513	"
Tordaaranyos	3.460	"
Udvarhely	1.500	"

Kétségtelen, hogy a megyék szerinti összeállításban hibák is vannak, részben az összeállításból kifolyólag, részben az időközben beállott változásnál fogva. Ezenkívül pedig meg kell jegyezni, hogy ebben az összeállításban nincsenek benne a 100 holdnál kisebb egyházi birtokok, miért is az alábbiakban a végösszegeket külön összeállítottuk.

A róm. kath. érseki és püspöki birtokok területe	709.193 kat. hold
káptalanok és papnevelő-intézetek birtokterülete	476.999 „ „
apátságok, prépostságok, szerzetesrendek birtokterülete	272.160 „ „
templom s lelkészi birtokok területe	197.420 „ „
kántortanítói, tanítói s iskolai birtokok területe	40.997 „ „
	<u>1,696.769 kat. hold</u>

* Erdélyben nagyon kevés a katolikus kézen levő ingatlan, de azért mégis Erdélyben van a legtöbb kötött birtok, amely a terület 39,79%-t foglalja el.

A róm kath. érseki és püspöki birtokok területe	151.175 kat. hold
káptalani birtokok területe	2.418 „ „
szerzetesrendek birtok területe	2.513 „ „
templomi lelkészi birtok területe	103.165
kántortanítói, tanítói, iskolai birtok területe	20.065 „ „
	<hr/>
összesen	279.336 kat. hold
gör. kel. érseki, és püspöki birtokok területe	20.684 „ „
szerzetesrendek birtok területe	9.046 „ „
templomi s lelkészi birtok területe	85.763 „ „
tanítói s iskolai birtok területe	8.252 „ „
	<hr/>
összesen	123.745 kat. hold
Az ágostai jellegű birtokok	71.623 „ „
A református jellegű birtokok	165.062 „ „
Az unitárius	15.197 „ „
A zsidó	<u>1.099 „ „</u>
	egyházi összes 2,352.827 kat. hold
A hitbizományi jellegű birtok	2,329.206 kat. hold

Az egyházi s hitbizományi birtokok művelésének külteljessége. A holtkéz birtokainak hátrányos befolyását az ország gazdasági életére művelésük elmaradt módja okozza.

Ezt az elmaradtságot élénken megvilágítják majd az alábbi adatok. A gazdasági hatásoknak a társadalomra való hatása nagyrészt adva van. Közismert tény ugyanis, hogy a holtkézben levő területek a legkülterjesebben művelt részei az országnak. A tőkebefektetés hiányát azonban sehol hátrányosabban nem erezhetni, mint az egyházi birtokokon. Már a különböző szabad kézben levő nagy birtokok állat- és cselédszáma is szomorú képet ad a nagy birtokok néptelen voltáról. De egyenesen megdöbbentő az egyházi birtokok állat s emberben való szegénysége. A törpebirtokokon egy szarvasmarha 2 hold területre esik, a kisbirtokokon 5, a középbirtokokon 10, a nagybirtokokon pedig már 17 hold területre. Ha pedig csak a szántóföldet nézzük, tehát a művelés szempontjából jelentős területet, akkor a kép a következő: egy szarvasmarha a törpebirtokon 1,3 hold szántóra esik, a kisbirtokon 2,5, a középbirtokon 4, a nagybirtokon 5,6 holdra. Ha már most az egyházi birtokok számait vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a nagybirtokok közt is az egyházi birtokokon van a legkevesebb szarvasmarha és legkevesebb cseléd.

Az alábbiakban csak az oly megyék viszonyosságait állítottam össze, ahol ugyanabban a megyében több 1000 holdnál nagyobb szántófölddel bíró egyházi birtok van, s ezért több megyét ki is kellett hagynom, ahol ily nagy kiterjedésű szántófölddel bíró egyházi birtok nincs vagy kevés van.

Az 1000 holdnál több szántófölddel bíró egyházi birtokok s szabad nagybirtokokon a cselédek s szarvasmarhák száma:

	Egyházi birtokon esik egy cselédre	A világi birtokon esik egy cselédre	Az egyházi bir- tokon esik 1 szarvasmarhára	A világi birtokon esik 1 szarvas- marhára
Bars	29·6 h. szántó	18 h. szántó	6 h. szántó	5 h. szántó
Esztergom	30·0 „ „	15 „ „	10 „ „	4 „ „
Hont	30·0 „ „	25 „ „	14 „ „	9 „ „
Nógrád	26·0 „ „	23 „ „	9 „ „	6 „ „
Nyitra	24·0 „ „	20 „ „	5 „ „	5 „ „
Pozsony	36·0 „ „	23 „ „	6 „ „	4 „ „
Fejér	28·0 „ „	23 „ „	11 „ „	6 „ „
Győr	29·0 „ „	28 „ „	5 „ „	5 „ „
Komárom	29·0 „ „	27 „ „	5 „ „	5 „ „
Somogy	25·0 „ „	22 „ „	6 „ „	5 „ „
Veszprém	27·0 „ „	24 „ „	5 „ „	5 „ „
Heves	25·0 „ „	24 „ „	6 „ „	5 „ „
Pest	45·0 „ „	27 „ „	6 „ „	4 „ „
Bihar	40·0 „ „	29 „ „	7 „ „	5 „ „
Szabolcs	31·0 „ „	21 „ „	6 „ „	5 „ „
Csanád-Temes				
Torontálban	69· „ „	— „ „	11 „ „	— „ „
Átlag	32·7 h. szántó	23·3 h. szántó	7·3 h. szántó	5 h. szántó

Magyarországon 3,609.000 kereső férfi, összesen 11,193.000 ember él mezőgazdaságból. Az összes szántóföld 20,270.000 kat. hold, s így egy mezőgazdasággal foglalkozó férfira 5,6 kat. hold szántó esik, míg az egyházi nagybirtokokon egy cselédre átlag 32,7 hold szántó esik, vagyis az átlagnak hatszorosa.

Az egyházi birtok művelése, a kevés cseléd és kis állatállomány mellett a dolog természeténél fogva annál kevésbé lehet belterjes, mert a nagyobb befektetések még kevésbé találhatók fel itt, mint a világi birtokokon.

Azok a birtokok, amelyek az állam kezén a kivándorlás óriási folyamának teljes levezetésére volnának alkalmasak, az egyház kezén ennek egyenes okaivá váltak. Mert az csak kétségtelen, hogy ma, mikor a nagy lakosságszám az állami erő legfőbb feltétele, a kevés embert foglalkoztató birtokok hátrányosan hatnak az állami életre s a társadalomra egyaránt.

A holtkézi és szabad birtokok művelése közötti különbséget, valamint a holtkézi birtokoknak az országra általában s különösen a társadalom megoszlására, az alsó néposztályok megélhetésére gyakorolt hatását leginkább akkor látjuk, ha az egyházi, a hitbizományi és általában az összes birtokon foglalkoztatott cselédek számát ismerjük. Ebből a célból a 100 kataszteri holdnál nagyobb birtokok számarányait fogjuk vizsgálni, egyrészt azért, mivel a holtkézben ennél kisebb birtokok csak elvétve vannak, másrészt azért is, mivel más adatok nem állanak rendelkezésre. Az itt feldolgozott anyagot is a 100 holdon felüli gazdaságoknak 1897-ben megjelent összeírásából, a *Gazdacím-*

tár-ból állítottuk össze. Ez összeállítás nem lehet tökéletes, mivel a kimutatott cselédszám az egész birtokon alkalmazott cselédek száma nemcsak a szántóföldeken alkalmazottaké, mivel azonban minden kategóriára egyformán az egész birtokon alkalmazott cselédek számát tünteti fel, az összehasonlításnál éppen nem okoz zavart.

Meg kell jegyeznünk, hogy az alábbi számok a 100 holdon felüli összes birtokokra vonatkoznak és szükségkép eltéréseket mutatnak az 1000 hold szántófölddel bíró birtokok idevonatkozó számaitól, a holtkéz külterjesebb művelését azonban ezek is megerősítik.

A megye neve	A 100 holdon felüli birtokon esik átlag		A 100 holdon felüli egyházi birtokon esik		A 100 holdon felüli hitbiz. birtokon esik	
	terület	szántóföld	terület	szántóföld	terület	szántóföld
	egy cselédre		egy cselédre		egy cselédre	
kataszteri holdban						
Bars	38	17	93	17·9	45·5	30·3
Esztergom	62	21	75	22	E megyében csak egy hitbiz. van s ennek nincs szántóföldje.	
Hont	63	21	152	25	74	18
Nógrád	44	16	50	20	88	15·9
Nyitra	38	20	38	20	59	28
Pozsony	56*	24	38	24	208	26
Baranya	67	23	103	22	125	27
Fejér	40	20	65	30	69	21
Komárom	47	24	76	27	86	26
Moson	50	26	170	26	79	40**
Somogy	30	20·8	69	24	54	21
Sopron	57	20	66	22	101	20
Tolna	38	22	40	26	46	23
Veszprém	49	22	91	24	48	20·6
Zala	58	16	87	18·7	116	16·6
Heves	50	22	75	23	61	16·2
Csongrád	66	40	Egyházi birtok kevés van.		78	36
Borsod	59	27	80	23	Hitbizományi birtok kevés van	
Átlag	50·6	21	87	23·2	83·3	23·4

Amíg a hitbizományi és egyházi javak birtokosai a gazdálkodással csak elvétve foglalkoznak, családtagjaik pedig az utóbbiaknak nincsenek is, addig a világi birtokosok maguk és családjuk, különösen a középbirtokosoké a föld művelésében tevékeny részt vesznek. Hogy tehát teljes képet nyerhessünk a világi birtokokon élő és foglalkoztatottak számáról, az egy birtokos családtag vagy cselédre eső holdak számát is ki kell mutatnunk.

* Az erdő és legelő legnagyobb része szabad birtok. A nagybirtok 45,69% erdő, 7,54% legelő.

** A Frigyes főherceg uradalmak nélkül, melyek nincsenek hitbizományokként kitüntetve.

A megye neve	A 100 holdon felüli egyházi birtokokon esik		A 100 holdon felüli hitbizományi birtokokon esik		A 100 holdon felüli szabadkézben levő birtokokon esik	
	szántó	terület	szántó	terület	szántó	terület
	egy birtokos, családtag vagy cselédre					
Bars	17·9	93	30·3	45·5	15	38
Esztergom	22	75	Elenyésző csekély a hitbizományi birtok		19	58
Hont	25	152	18	74	17	63
Nógrád	20	50	15·9	88	14	37
Nyitra	20	38	28	59	17	36
Pozsony	24	38	26	208	21	73
Baranya	22	103	27	125	20	43
Fejér	30	65	21	69	19	37
Komárom	27	76	26	86	22	31
Moson	26	170	40	79	20	36
Somogy	24	69	21	54	18	20
Sopron (Kismarton és Sopron nélkül)	22	66	20	102	17	34
Tolna	26	40	23	46	20	33
Veszprém (Pápa és Veszprém város nélkül)	24	91	20·6	48	20	40
Zala (Nagykanizsa és Zalaegerszeg nélkül)	18·7	87	16·6	116	14	36
Heves (Eger és Gyöngyös nélkül)	23	75	16·2	61	20·3	38
Csongrád (a városok nélkül)	Nagyon kevés van		36	78	31	45
Borsod	23	80	Nagyon kevés van		23	56

A legnagyobb tévedés volna azonban azt hinni, hogy az egyházi birtokokon a gépek teszik feleslegessé a cselédeket. Epen ellenkezőleg, az egyházi birtokokon kevesebb gép van, mint a világi birtokokon. Ebből a célból az 1000 holdnál nagyobb egyházi, hitbizományi és szabad birtokokon található lokomobilok számát fogjuk összeállítani.

A megye neve	Az 1000 holdnál nagyobb birtokok szántóföld területe és a lokomobilok száma.					
	világi		hitbizományi		egyházi	
	hold	A lokomobilok száma	hold	A lokomobilok száma	hold	A lokomobilok száma
Bars	35.504	43	nincs	—	6.627	6
Esztergom	3.646	4	—	—	12.374	12
Hont	13.779	16	4.689	5	8.272	10
Nógrád	59.199	73	9.158	6	4.673	3
Nyitra	57.483	63	26.029	29	9.643	7
Pozsony	74.710	64	7.679	8	9.163	5
Baranya	45.113	53	27.120	20	8.216	9
Fejér	190.885	165	14.054	12	31.685	20
Komárom	41.947	48	10.101	10	19.090	12
Somogy	172.542	174	60.088	57	25.829	22
Sopron	30.948	38	25.299	33	2.508	3
Tolna	70.294	53	43.399	44	Egyházi nagybirtok elenyészően kevés van.	
Veszprém	63.669	70	16.362	16	21.355	27
Zala	51.556	61	11.401	12	10.390	10
Heves	63.708	72	9.246	8	20.584	19
Csongrád]	25.304	27	30.500	20	Egyházi nagybirt. nincs	
Borsod	39.602	48	Hitbizományi nagybirtok nincs.		6.432	4

(A legutolsó táblázatra nézve megjegyzendő, hogy Mosón megyét ez összeállításból azért kellett kihagyni, mivel a nagybirtok túlnyomó része egy kézben — Frigyes főhercegében — van; feltűnő a Tolna- és Veszprém vármegyében a hitbizományok javára mutató sok lokomobil. Ennek oka az, hogy Tolnában az összes 23 hitbizományi nagybirtok haszonbérben van. Veszprémben a 18 hitbizományi nagybirtokból pedig 14.)

Átlag nem egész 1000 hold (970 hold) világi birtokra esik egy lokomobil, míg az egyháziakon 1160 holdra, a hitbizományiakon 1063 holdra.

Szem előtt tartva a holtkézi és hitbizományi birtokok csekély cselédlétszámát, nem érdektelen a birtokoknak a népsűrűsége gyakorlati hatását is megfigyelni. A 30 milliós Magyarország hangozatói s ábrándozói a holtkézi birtok ellenségeivé kell hogy váljanak, ha komolyan akarják amit hirdetnek, mert a holtkéz és a hitbizományok a népsűrűséget csökkentik. Ennek megvilágítása céljából azokat a háromnegyed részben magyar lakosú vármegyéket vesszük vizsgálat alá, melyekben a szántó a gazdaságoknak legalább felét foglalja el. E megyéket viszont két csoportra osztjuk, azokra, amelyekben a szántó 60%-nál nagyobb, s azokra, melyekben 50—60% területet foglal el.

A megyék neve	A terület hány %-a kötött birtok	Nagy birtok	Egyházi és hitbizományi	Egy □ km.-re esik hány lakos
I.				
Csongrád (Szeged, Hódmezővásárhely és Szentés nélkül)	33·76	36·16	12·94	50·7
Fejér (Székesfehérvár nélkül)	22·88	63·51	16	50·9
Szabolcs (Nyiregyháza nélkül)	20·25	44·71	8·37	55
Jásznagykun-Szolnok (Solnok nélkül)	12·34	26·98	4	61·1
II.				
Esztergom (Esztergom város nélkül)	44·12	37·61	28	54·3
Heves (Eger s Gyöngyös nélkül)	32·24	44·49	23·05	55
Komárom (a város nélkül)	33·82	42·59	21·5	56·9
Hajdu (Debrecen nélkül)	28·69	27·62	2	62·3

E két csoportba sorozott megyék népsűrűsége csak Fehérmegyében mutat eltérést a felállított szabály alól. Ez eltérés azonban egyrészt rendkívül csekély, csak tizedekre terjed, másrészt könnyen érthető, ha szem előtt tartjuk, hogy Fehérmegyében a főváros közelségénél fogva is belterjesebb művelést kell folytatni.

Azt felesleges külön kiemelni, hogy az olyan országban, melyben a lakosság kétharmada mezőgazdaságból él, a földkötöttség egy a szegénységgel s szegénység viszont hátrányosan befolyásolja a születéseket és házasságkötéseket. Ilyenképpen az álló népességnek fent kimutatott kis sűrűsége az ily vidékeken még folyton kisebbedik.

A magukat „hazafiaknak” nevezők figyelmét nem kerülheti el már most az a körülmény, hogy az elmaradó vidékek nagyrészt a túlnyomóan magyar megyékből kerülnek ki.

Ami az idevágó részletes adatokat illeti, ezeket Kovács Gábortól kölcsönöztük, aki más célra ugyan, de idevágólag bizonyító nagyon értékes anyaggal gazdagította irodalmunkat *A népesedés elmélete* című művében.

Szerinte a birtokos osztályhoz tartozó ezer egyénre esett élveszületés: 1900-ban 41,8; 1901-ben 40,22; 1902-ben 41,17; 1903-ban 39,89; 1904-ben 40,94; 1905-ben 39,85, a hat évi átlagban 40,64, akkor, amikor az országos átlag 38,31 volt. A 20—39 éves birtokos nőkre eső élveszületés aránya a hat évi átlagban 342 volt, míg az országos átlag csak 270.

A birtoktalan osztályban a születési arányszámok a következők: 1900-ban 39,33; 1901-ben 38,62; 1902-ben 39,87; 1903-ban 37,82; 1904-ben 39,59; 1905-ben 35,96, vagyis átlag 38,58. Ha pedig a birtoktalan osztályhoz tartozó ezer 20—39 év közti nőkhöz való élveszületési arányszámot nézzük, úgy azt látjuk, hogy ez 264.

Eszerint tehát a gazdasági helyzetnek a szaporaságra való befolyása minden kétséget kizáró módon bizonyítva van. Ilyenképpen nem szükséges tehát külön adatokat felhozni annak igazolására, hogy az ország különböző részeiben a születési arányszámok tekintetében mutató eltérés oka gazdasági. A születési arányszámok ott a legkisebbek, ahol a nép igényeinek megfelelő, a többi néposztályhoz viszonyított megélhetési lehetőség a legkisebb.

A birtoktalanságnak a népszaporodásra való hátrányos befolyását megerősítik még a 7 éven aluliaknak a keresőkhöz való arányszámai, melyek a birtokosoknál nagyobbak, mint a birtoktalanoknál. Kovács Gábor* szerint a birtokos osztályban a kereső népesség 41,33%, a 7 éven aluli eltartott 19,11%; a birtoktalan osztályban pedig 47,37 és 18,89%.

A házasságkötések arányszámai még ennél is kisebbek a birtoktalan osztályokban. Amíg ugyanis az 1901—5. évek átlagában a földbirtokos osztályhoz tartozó ezer 20—60 éves férfire 221,68 házasság, a burzsoáziához tartozóra 228,84, addig az őstermelési proletariátushoz tartozó ezer 20—60 év közti férfira csak 134,15 házasság, az ipari proletariátushoz tartozóra pedig éppen csak 114,39 házasság esett.**

A holtkéz és hitbizományoknak hátrányos befolyásai az ország szociális viszonyaira azonban ezzel még nem merülnek ki. Minden a szegénységből folyó baj, amilyen a műveletlenség, a rövid élettartam, a nagy gyermekhalandóság, mind az egyéni képességek kifejlesztését gátló jogi akadályokra vezethetők vissza. Mindezeknek a részletekre terjedő megvilágítása az adott szűk téren lehetetlen lévén, csak általánosságban mutathattam rá a holtkéz romboló hatására. A felhozott adatok azonban a felállított tételt magukban is bizonyítják.

Rab Pál.

* *A demographia irodalma s az osztályokba tagozódás.* (Közgazdasági Szemle 1909. március havi száma.)

** Kovács G.: *Házasságkötés és élveszületések.* (Közgazdasági Szemle 1909 évf. májusi száma.)